

nie poprzestawać na taniej niekiedy popularyzacji u nas radzieckich instytucji prawnych. Nadszedł czas na to, żeby te instytucje studiować w oparciu o niezbędne materiały źródłowe. Studia źródłowe dają bowiem dopiero czytelnikowi podstawę do oceny publikacji z tej lub innej gałęzi prawa radzieckiego. Weźmy np. tezę o tym, że sędziowie muszą być wybieralni, że wybieralność sędziów należy do istoty socjalistycznego wymiaru sprawiedliwości. Zwolennicy tej tezy rzucają jako ważki argument wzmacniający ich stanowisko twierdzenie, że w państwie radzieckim sędziowie zawsze byli wybieralni. Tymczasem zawarte w zbiorze dokumenty nie potwierdzają tej tezy. Okazuje się bowiem, że niekiedy sędziów mianował Ludowy Komisarz Sprawiedliwości (np. Dekret WCKW z 18 III 1920 r.) lub też, sądy wyższej instancji powoływały i odwoływały członków sądów niższej instancji (np. Dekret WCKW z 25 VIII 1921 r.). Nie był to wprawdzie tryb bardzo rozpowszechniony, niemniej fakty takie miały miejsce.

W ZSRR zapowiada się obecnie wzmoczenie publikacji źródeł z różnych dziedzin prawa. Zapowiedzi te przyjmują niewątpliwie wszyscy z zadowoleniem. Sądzę jednak, że do tego nie powinniśmy się ograniczać. Istnieje u nas od lat, niestety dotychczas nie zaspokojone, zapotrzebowanie na dosyć obszerny zbiór przekładów na język polski najważniejszych aktów prawnych władzy radzieckiej. Docierające do nas radzieckie zbiory dokumentów tej dosyć powszechnej potrzeby nie są w stanie zaspokoić.

Należałoby też jak najprędzej przystąpić do systematycznego naukowego wydawania źródeł z różnych dziedzin prawa bratnich państw demokracji ludowej. Do dziś bowiem o prawie tych krajów, tak nam bliskich, nie mamy prawie wcale źródłowych materiałów. Wydawanie źródeł nie powinno, rzecz jasna, przeszkodzić wydaniu ogólnych opracowań o prawie i ustroju każdego z tych państw. Jest też niemal żenujące, że mimo normalizacji stosunków nie wydaje się u nas materiałów źródłowych do badania ustroju i prawa Ludowej Federacyjnej Republiki Jugosławii. Jest nie do utrzymania na dłuższą metę taki stan, że naukowcy-prawnicy dowiadują się o, w dużej mierze oryginalnych, instytucjach państwowych i prawnych Jugosławii z... reportaży prasowych.

Wydaje się również, że należałoby przystąpić do wydawania zbiorów ważniejszych aktów prawnych niektórych państw kapitalistycznych (co częściowo już podjęto) i imperialistycznych. Od wielu lat prawie całkowicie brak jest źródłowych informacji o instytucjach państwowych i prawnych tych państw. Stan ten wyrządza poważne szkody rozwojowi naszej nauki prawa, naszej publicystyce politycznej i propagandzie.

Pożądaną też byłoby, aby w związku ze zbliżającym się piętnastolecie Polski Ludowej przystąpić do wydania naukowych zbiorów przepisów z różnych dziedzin naszego prawa.

ADAM ŁOPATKA (Poznań)

I. V. R. A. — *Rivista Internazionale di Diritto Romano e Antico*, I—VI (1950—1955), Jovene, Neapol.

Pod powyższym tytułem od 1950 r. ukazuje się we Włoszech nowe, międzynarodowe czasopismo romanistyczne. W recenzji naszej, po krótkim omówieniu treści pierwszych sześciu roczników, postaramy się dać ogólną charakterystykę IVRA na tle głównych europejskich periodyków romanistycznych. Będzie to próba odpowiedzi na pytanie dlaczego i w jaki sposób stały się IVRA centralnym niejako czasopismem

dla tej międzynarodowej, uprawianej na wielu nie tylko europejskich uniwersytetach, dyscypliny.

Każdy tom omawianego czasopisma zawiera następujące działy: Artykuły, Artykuły drobne i dyskusyjne (*Note e discussioni*), Recenzje (*Recensioni critiche*), Przegląd bibliograficzny, Kronikę romanistyczną i nekrologi (*Notiziario*) i Indeksy. W tym też porządku przedstawimy tu treść dotychczasowych roczników.

Poza nielicznymi wyjątkami, autorami opublikowanych w IVRA artykułów są najwybitniejsi przedstawiciele europejskiej nauki prawa rzymskiego. Są to zwykle prace poświęcone szczegółowemu, ale nie pozbawionym ogólniejszego znaczenia problemom ze wszystkich dziedzin romanistyki. Znaczną część opublikowanych dotąd artykułów stanowią prace z zakresu historii i krytyki źródeł. Wymienić tu trzeba: Bergera, *Studi sui Basilici* (t. V i VI), *L'operis novi nuntiatio ed il concetto di „ius publicum” di Ulpiano* (t. I), i *Some remarks on D. 1, 2, 1 and CIL 6. 10298* (t. II), Scherillo, *Note critiche su opere della giurisprudenza romana* (t. I i III), Coli, *Nuove osservazioni e congetture sulla „tabula Hebana”* (t. III), Wolffa, *Zur frühnachklassischen Kommentierung der Klassikerschriften* (t. III), artykuł Gaudemeta na temat przyjętego dla prawa okresu cesarstwa podziału na „ius” i „leges” oraz drobniejsze prace Kunkla, Van Ovena i innych. Problematyce historii ustroju poświęcone są m. in. Schönbauera artykuł zatytułowany *Munizipien und Doppelbürgerschaft im Römerreiche* (t. I) i rozprawa Gaudemeta pt. *Constantin et las Curies municipales* (t. II). Zagadnieniem dawnej hereditas zajmują się Biondi w artykule *Obietto del antica „hereditas”* (t. I) i — najwybitniejszy dziś bodaj specjalista w dziedzinie prawa spadkowego — Solazzi w studium *L'in iure cessio e la natura dell'antica „hereditas”* (t. III). Ten ostatni do problematyki prawa spadkowego powrócił w artykule *In tema di „bonorum vendito”* (t. VI) i kilku jeszcze drobnych pracach. W jednym ze swych obszernych artykułów Kaser podejmuje szeroko w ciągu ostatnich lat dyskutowany problem *Ehe und „conventio in manum”* (t. I). W drugim, krytycznie oceniając niektóre powszechnie dziś przyjęte poglądy, rozważa zagadnienie *capitis deminutio* (*Zur Geschichte der „capitis deminutio”*, t. III). W obu przypadkach autor stara się prześledzić rozwój badanej instytucji od jej genezy sięgającej czasów najdawniejszych.

Nie zamierzamy tu dać kompletnego zestawienia artykułów opublikowanych w dotychczasowych rocznikach IVRA. Jednak nawet ograniczając się tylko do ważniejszych, najbardziej reprezentatywnych i — jak się wydaje — interesujących publikacji, trzeba do wymienionych powyżej dodać następujące pozycje: Arangio-Ruiz, *Sulla scrittura della formula nel processo romano*, Sollazi, *Sull'oblizzazione a termine iniziale* (t. I), Kreller, *Kritische Digestenexegesen zur „compensatio”*, Solazzi, *„Servitutem debere”* (t. II), Levy, *Beweislast im klassischen Recht*, Biondi, *Vicende postclassiche del S. C. Claudiano — Contributo alla formazione della prassi giuridica postclassica* (t. III), Solazzi, *Stipulazioni di servitu prediali*, Thormann, *Auctoritas* (*Ein Beitrag zum römischen Kaufrecht* (t. V), Gaudemet, *L'originalité des fiançailles romaines* (t. VI).

Powiedzieliśmy wyżej, że artykuły zamieszczone w IVRA dotyczą zwykle pewnych ściśle i stosunkowo wąsko zakreślonych kwestii romanistycznych. Zdarzają się wyjątki od tej zasady. W t. II mianowicie zamieszczono artykuł Steinwentera, *Zum Problem der Kontinuität zwischen antiken und mittelalterlichen Rechtsordnungen*. Zupełnie już luźny i ogólny charakter mają rozważania Iglesiasa zatytułowane: *Storia di Roma, diritto romano e „mistero” del diritto* (t. VI). Z tego kilkustronicowego artykułu wynika, iż autor bardzo dosłownie rozumie i z wielkim naciskiem podkreśla takie np. twierdzenia: *Rzymianie byli omnium utilitatum et*

virtutum rapacissimi (Plin. Hist. Nat. 25, 2), każdego prawnika należy uważać za kapłana (... *iustitiae sacerdos, et quidem verus et non simulatus* D. 1. 1. 1). Dowiadujemy się dalej m. in. o związku „naszej zachodniej kultury” z prawem rzymskim, o tym że *La bontà di Dio permette che gli uomini inventassero il diritto*, że nowocześni prawnicy „grzeszą” pragnąc stworzyć «niebo prawne» dalekie od Boga i ludzi” etc. Trzeba jednak podkreślić, że artykuł Iglesiasa jest jedynym bodaj odstępstwem od zasady, iż w IVRA publikuje się rozprawy o charakterze naukowym i... świeckim. Inna sprawa, że część autorów zdecydowanie stoi na pozycjach idealistycznych. W t. IV np. wybitny paryski romanista Lévy-Bruhl zamieścił jeden z serii równocześnie niemal opublikowanych artykułów¹, w których zwalcza teorię o *Selbsthilfe* i stara się uzasadnić tezę o „mistycznych” początkach sądownictwa rzymskiego (*La „manuum consertio”*).

W dziale *Note e discussioni* publikuje się drobne prace najczęściej pomyślane jako próba polemiki z powszechnie lub ostatnio głoszonym poglądem w jakiejś szczególnej kwestii romanistycznej. Tu znowu, podobnie jak w dziale artykułów, mamy prace ze wszystkich chyba dziedzin historii prawa rzymskiego. Dla przykładu cytujemy kilka pozycji z t. V: Archi, *Contributo alla critica del „Corpus Iuris”* — CI. 6. 23. 24 e I. 2. 20. 34 *in tema di heredis institutio* (str. 171—181), Biordi, *Successione nel rapporto di precario* (str. 159—169), Hübner, *Zur Haftung des iudex, qui litem suam fecit* (200—208), Latorre, *„Voluntas mulieris” y reembolso de las impensas utiles dotales* (209—212) Monier, *La notion d'eviction et la notion de vices juridiques dans la mancipation* (169—171), Olivecrona, *„Corpus” and „collegium” in D. 3. 4. 1* (181—190), Solazzi, *La comunione domestica nei rescritti di Diocleziano* (151—158), Szlechter, *La répudiation de l'épouse légitime d'après les Lois d'Eshnunna* (190—200)².

Podobnie jak wśród artykułów, znaczny odsetek *Note* stanowią publikacje poświęcone historii, krytyce i egzegizie źródeł. Niektóre z zamieszczonych tu prac, zarówno ze względu na sposób opracowania, jak i znaczenie problemu którego dotyczą, mogłyby być z powodzeniem przeniesione do działu pierwszego. Przykładowo wymienilibyśmy tu takie pozycje jak: Schönbauera, *Die Entwicklung des „ius publice respondendi”* (t. I), De Martino, *Note sul „Regnum”* (t. IV), Mayer-Maly, *Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht* (t. VI). Obok sławnych nazwisk, wśród autorów *Note* występuje pewna ilość przedstawicieli młodszego, ściślej — średniego pokolenia badaczy³.

Recenzje stanowią najobszerniejszą część każdego tomu IVRA, pismo pragnie bowiem dać ocenę wszystkich ważniejszych publikacji ubiegłego roku. Przy czym zamieszczając recenzje niektórych poważniejszych artykułów, zrywają IVRA z powszechnie przyjętą zasadą, iż recenzuje się podręczniki, monografie i inne wydawnictwa, które ukazały się w postaci książki.

¹ *Sur la laïcisation du droit à Rome*, RIDA 6 (1951), *Le très ancien procès romain*, SDHI 18 (1952), *Le sacramentum in personam*, Studi Arangio-Ruiz t. II, *Le dialogue du „Sacramentum”*, REL 30 (1953).

² W tym dziale ukazała się praca prof. W. Osuchowskiego pt. *Appunti sul problema del „iactus” in diritto romano* (t. I).

³ W obu omawianych tu krótko działach znajdujemy kilka rozpraw z dziedziny „prawa antycznego”. Trzeba tu wymienić przede wszystkim następujące pozycje: R. Taubenschlag, *Il sequestro nel diritto dei papiri* (t. I) i *Die Feststellungsklagen im Rechte der Papyri* (t. IV), Boháček, *Arbitration and State-Organised Tribunal in the Ancient Procedure of the Greeks and Romans* (t. III), Harada, *Some Comparative Studies in Cuneiform Law* (t. III), Klima, *Il diritto ereditario secondo le fonti giur. di Eshnunna* (t. IV).

Recenzje dla IVRA przygotowuje liczny zespół romanistów z większości uniwersytetów europejskich (bardzo rzadko występują tu przedstawiciele nauki prawa rzymskiego obu Ameryk). Wyjątkowo tylko spotkamy w IVRA recenzje sprawozdawcze i kurtuazyjne. Zdecydowaną większość stanowią recenzje, które dają wszechstronną, krytyczną analizę omawianej publikacji⁴. Często w obszernej, pisanej przez wybitnego specjalistę w danej dziedzinie, recenzji, znajdujemy wnioski i ustalenia, które nie tylko uzupełniają wyniki osiągnięte przez autora analizowanej pracy, ale nadają recenzji samoistną wartość naukową.

Przegląd bibliograficzny jest pomyślany jako kompletne zestawienie publikacji z dziedziny prawa rzymskiego i antycznego, które ukazało się w roku ubiegłym. Cały materiał bibliograficzny jest podzielony na 21 części. Oprócz działów odpowiadających poszczególnym dziedzinom prawa rzymskiego i, poprzedzającej je, bibliografii bibliografii, encyklopedii, czasopism, *Studi in onore* etc. mamy tu m. in. takie tytuły jak: *Metodologia e varie*, *Studi su fonti non giuridiche*, *Studi di storia generale* a także specjalny dział *Studi papirologici ed epigrafici*.

W bibliografii wprowadziły IVRA pewne *novum*, które zwiększa znacznie wartość i atrakcyjność tego działu. Oto przy wszystkich publikacjach (prócz recenzji) zamieszcza się krótkie streszczenia; czasem tak krótkie, iż mieszczą się w trzech wierszach. Streszczenie takie, niekiedy obszerniejsze, dochodzące do rozmiarów strony *petitu*, albo pochodzi od jednego z członków redakcji (i jest odpowiednio sygnowane) albo też, na apel redakcji, zostało nadesłane przez autora wraz z egzemplarzem pracy. Nie trzeba specjalnie dowodzić, że tak prowadzony, kompletny, zawierający krótkie streszczenia przegląd bibliograficzny jest nieocenioną wprost pomocą w każdej pracy z dziedziny prawa rzymskiego i antycznego.

Na kilkudziesięciu stronicach *Notiziario* czytelnik znajduje: I. Nekrologi, II. *Congressi, manifestazioni e notizie*, III. Sprawozdania z działalności instytutów i katedr prawa rzymskiego.

Indeks źródeł doskonale spełnia zadanie, jakie wyznaczyła mu redakcja w *Presentazione* — zamieszczonym na początku I t. programie czasopisma. Jest bowiem rzeczywiście *una sorta di panorama dell'attività critica* na tle źródeł prawa rzymskiego i antycznego. Jako pendant do *Rassegna bibliografica*, indeks jest zestawieniem źródeł — zarówno „prawniczych” jak i „nieprawniczych”, które były przedmiotem analizy w studiach romanistycznych roku ubiegłego.

Jak można by ogólnie scharakteryzować IVRA na tle europejskich periodyków wyłącznie lub choćby częściowo poświęconych problematyce prawa rzymskiego? Niektóre z tych czasopism mają dorobek kilkudziesięciu lat a nawet stulecia⁵. Inne są znacznie nowsze i nowocześniejsze — powstały w latach 20-tych, 30-tych, a nawet w latach powojennych. Większość z nich stoi rzeczywiście na bardzo wysokim poziomie i słuszenie uchodzi za główne czasopisma romanistyczne i prawnohistoryczne. Dopiero IVRA potrafiły jednak stać się centralnym — jeśli tak można powiedzieć — organem romanistycznym, czasopismem, bez którego nie może się dziś obejść żadna romanistyczna biblioteka.

IVRA są pismem rzeczywiście międzynarodowym. Nie jest przy tym może najważniejszy fakt, że do kilkunastoosobowego *Comitato Scientifico Internazionale*

⁴ Krytyka jest niekiedy nawet bardzo ostra, por. np. w ostrym tonie utrzymaną recenzję De Laet z pracy Di Ronzo t. II, str. 313—315.

⁵ Np. omawiany obok *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* jeszcze starsza odeń *Revue historique de droit français et étranger*, dalej *Bulletino dell'Istituto di Diritto Romano* i inne.

wchodzą wybitni uczeni z wielu krajów europejskich⁶ i pozaeuropejskich, ani to że drukuje się tu rozprawy w kilku językach (włoski, francuski, niemiecki, angielski, hiszpański). Ważne jest niewątpliwie to, że redakcja potrafiła zapewnić sobie współpracę większości znanych romanistów. Wydaje się jednak, że na szczególne podkreślenie zasługuje inna jeszcze okoliczność. IVRA zerwała mianowicie z tradycją, w myśl której większą część czasopisma, niekiedy $\frac{2}{3}$ a nawet $\frac{3}{4}$ jego objętości zajmują artykuły, a dopiero reszta jest przeznaczona na recenzje, kronikę, nekrologi etc. W IVRA te tradycyjne proporcje zostały mocno zachwiane: artykuły zajmują tylko około $\frac{1}{4}$ objętości tomu, recenzje — $\frac{1}{3}$ reszta zaś jest podzielona między przewodnik bibliograficzny i obszerną kronikę, w której znajdzie czytelnik m. in. sprawozdanie z działalności naukowej wszystkich niemal katedr i instytutów prawa rzymskiego. Wiadomo zaś jak to wszystko jest ważne w prawie rzymskim — najbardziej chyba międzynarodowej dyscyplinie humanistycznej.

MICHAŁ STASZKÓW

Revue historique de droit français et étranger fondée en 1855, 4e série, 33e année, Paris 1955.

Omawiany tom francuskiego „Przeglądu Historycznego prawa francuskiego i obcego” stanowi numer jubileuszowy; *Revue* obchodzi nim setny rok swego istnienia. W ciągu stulecia zmieniała ona parokrotnie tytuł; pierwotny brzmiał *Revue historique de droit français et étranger* (1855—1869), następny *Révue de législation ancienne et moderne, française et étrangère* (1870), trzeci — *Nouvelle Revue historique de droit français et étranger* (od 1877) i ponownie *Revue Historique de droit français et étranger* (od 1922). Podkreślić wszakże trzeba, że mimo tych zmian pozostawała ona stale jednym i tym samym periodykiem, redagowanym tak, jak to było zamierzeniem jej założycieli. Zmiany tytułu dyktowane były jedynie koniecznością liczenia się z życzeniami firm wydawniczych. Dziś gdy 100 woluminów *Revue* stoi na półkach bibliotecznych zdajemy sobie sprawę z jej znaczenia. Nieodłącznie związana jest z nią historia prawa, głównie rzymskiego, kanonicznego i francuskiego. Najlepsze pióra Francji drukowały tu swoje prace. Stuletni jubileusz *Revue* jest więc świętem wszystkich historyków państwa i prawa.

Setny rocznik zawiera z prawa rzymskiego następujące artykuły: A. Biscardi, *Esquisse d'une histoire critique de la „litis contestatio”*. Według dawnej opinii (Wlassak) *litis contestatio* stanowiła porozumienie między stronami; było ono podstawą stosunku sądowego w każdym procesie odbywanym według *ordo iudiciorum privatorum*. Z tym porozumieniem wiązano moc obowiązującą wyroku sądowego i zasadę *bis de eadem re ne sit actio*; ono miało powodować zgaśnięcie dotychczasowego stosunku spornego i zastąpienie go przez nowy, mianowicie przez obowiązek poddania się rozstrzygnięciu sędziego i wykonania jego wyroku. Uczeni wskazywali na pewne różnice roli *litis contestatio* w prawie Dwunastu Tablic i w procesie formułkowym. Pogląd powyższy nie da się w całości utrzymać. Rozpatrując kwestię genezy *litis contestatio* wykazuje autor, że zgoda stron nie mogła być określana tym terminem, na jej oznaczenie służył zwrot *iudicium accipere*; wyjaśnienia pomieszczenia zgody stron i *litis contestatio* trzeba do-

⁶ Romanistów polskich reprezentuje prof. R. Taubenschlag.